

SÖZ DİZİMİ BİRİMLERİ ÜZERİNE¹

Viktor GUZEV

Çağdaş teorik (genel) dil biliminde dil dizgesinin ve birimlerinin mahiyetine ilişkin görüşler çok değişiktir. Kimine göre dil -maddi, özdekseldir, kimine göre ise dil - ideal, yani ölküseldir. Dolayısıyla fonem, monem, leksem, morfem, grafem gibi dil birimleri de, araştırmacının felsefi görüşlerine bağlı olarak ya maddi ya da ideal bir birim olarak telakki edilmektedir. Sözdizimi birimlerine gelince ağır basan görüşe göre bunun birimlerinin, kelime grupları (yani öbekler) ve cümle olması, hemen hemen tartışmasız olarak kabul edilir. Muhterem meslektaşlarımın dikkatini öbek ve cümlelerin şüphe götürmez şekilde maddi olan söylevin (sözün) maddi parçaları olduğuna vermelerini rica ederim.

Bir kaç yıl önce Rusya’da “Genel Söz Dizimine Giriş” başlıklı hacimli bir eser yayımlanmıştır. Bu eserde şu fikir dile getirilir: “Fonemler, ekler ve en çok kullanılan kelimeler dilde sayıca sınırlıdır (sonu olan kemiyetler teşkil eder), söz dizimi ise cümlelerin gizil (potansiyel) olarak sayısının sonu olmayan kemiyetiyle uğraşmaktadır.”²

İ. A. Bodouin de Courtenay ve F. de Saussur’un görüşlerini paylaşan bendenizin fikrine göre **dil** (dil dizgesi, dil sistemi), her bir bireyin zihninde nesnel olarak bulunan, *soyut imgelerden* oluşan doğal, ideal bir bildirişim sistemi; bir bildirişim topluluğunun her bir üyesinin zihninde nesnel olarak var olan bir **bilme**³ daha doğrusu, bir **bilmeler dizgesidir**. Dil, bilme ise her bir kurucu dil birimi de doğal olarak ideal olmalıdır. Söylenenden anlaşıldığına göre bütün dağarcık dil birimleri birer soyut imgeden başka bir şey olamaz. Söz konusu şudur: Fonoloji adı verilen dil alt dizgesinin envanter birimi olan **fonem** (ses birimi), en küçük iki taraflı, yani anlamlı, dil birimi olan **monem**, leksikolojinin (sözlük biliminin) birimi olan **leksem** (sözcük birimi),

1 Bu çalışma, bendenizin Türkiye’de Türkçe yayımladığı kitap ve makalelerin devamıdır: Prof. Dr. Viktor G. Guzev. “Bitimli (Finit) Şekillerin Türk Gramerindeki Yeri Üzerine” // Zeynep Korkmaz Armağanı. Ankara, 2004 (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 853). s. 189-194; “Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Beş Genel Çekimleme Ulamı üzerine” // IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000). Cilt I Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007. s. 697-703; “Türk Sözdiziminden: Anlatım, Cümle ve Bitimli Şekil Kavramları Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007). Bildiriler. Türkçenin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslup Araştırmaları*, Editör Hayati Develi, Cilt I (Türkçenin Söz Dizimi), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 227-230.

2 Ya. G. Testelefs. Vvedeniye v obşçiy sintaksis. Moskva, 2001. 798 s.

3 İ. A. Bodouin de Courtenay. İzbranniye trudi po obşçemu yazıkoznaniyu. Tom II. Moskva, 1963. s. 81.

morfolojinin (şekil biliminin) envanter birimi olan **morfem** (biçim birim), dil yazısı birimi olan **grafem**.

Bireyin zihninde oluşan dil sistemiyle kurucu unsurları bildirişimin, haberleşmenin maddi kısmı olan söylevden kaynaklanır. **Söylevden** (sözden) bildirişim amacıyla kullanılan yani herhangi bir anlatılanın temsilcisi olarak işleyen bir gösterge veya göstergeler zinciri anlaşılmaktadır.

İ. A. Bodouin'e göre *sesin zihni karşılığı* olan **fonem**, söylevdeki işlevsel bakımdan özdeş seslerden kaynaklanarak oluşan *soyut ses tasarımı (imgesidir)*. Bir monem türü olan **leksem**, söylevde sayıca sonsuz olarak kullanılan kelimenin dil (içi) karşılığıdır. **Morfem** söylevdeki eş görevli morfların (çoğunlukla eklerin) dil içi karşılığı olarak yorumlanmalıdır vs.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkacak birinci sonuç şudur: Bütün dağarcık dil birimlerin sayısı sonsuz olamaz. Dil dizgesinin sınırı vardır ve bunu oluşturan birimlerin sayısı da sınırlıdır. İkinci sonuç: Söz dizimi birimlerinin de artık alan dil birimleri gibi soyut, imgesel ve sayıca sınırlı olması gerekir.

Bu husus, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde *kelime gruplarıyla cümlelerin dil alt dizgesi niteliğindeki söz diziminin birimi olamayacağına* delalet eder.

Bilindiği gibi son zamanlarda bir sürü çelişkilerle çürütülmüş geleneksel cümle (tümce) kavramı, söz diziminin merkezi kavramı konumunu yavaş yavaş yitiriyor ve yerini *anlatım* kavramına bırakıyor. Anlatım, söylevin esas bildirişim birimi olan ve bir bütünlük sayılabilecek bir fikir yani bir bilgi ifade eden bir gösterge veya göstergeler öbeği olarak tanımlanır. Her türlü kuruluşa sahip olmaya muktedir, maddi oluşum olan anlatımın da kelime gruplarıyla cümleler gibi *dil alt dizgesi niteliğindeki söz diziminin birimi olması ihtimali yoktur*.

Söz dizimi birimleri sorunu, tıpkı fonem, leksem, morfem ve diğer dil birimleri durumunda olduğu gibi söylevden kaynaklanma yoluyla çözümlenmelidir.

Söylevdeki anlatımların aktardığı manalar dil dışı bilgidir. Dil sistemiyle ilgisi yoktur. Bunun için dikkatimiz iletilen anlatılana değil, anlatımların yapısına yönelik olmalıdır. Bunlar ise her tür yapıya sahip olmaya muktedir olduğundan, dil içi bir birimin çıkış noktası da olamaz.

Bundan dolayı anlatımlar, dil birimi hâline gelecek söylev oluşumu değil, düzenli olarak tekrarlanan anlatım işlevinde ortaya çıkan öbeklerdir. Öbek yapılarının sayısı sınırlı, çeşitleri de mahduttur. Öbekler çoğunlukla yapı bakımından ya yargısal ya da tamlayıcı yapıya sahiptir (söz konusu, belirtme, tümleme ve belirteç öbekleridir). İşte bu maddi, sayıca sonu olmayan öbeklerin yapıları, tahminimizce, bireyin zihninde yansır, soyutlaşır ve ideal *öbek modeli* hâline gelir. Bu tür öbek modelleri, aradığımız söz dizimsel yapı birimleri adına layıktır. Bu çözümleri ilk olarak bizlere sunmuş olan

Prof. Dr. V. M. Pavlov böylesi birimlere *sintaktik şekiller* adını vermiştir.⁴ Yukarıda söylediklerimizi özetleyelim:

1. Fonem, leksem, morfem gibi birimlerin sayıca sınırlı olduğunun, öbek ve cümlelerin ise potansiyel olarak sayısının sonu olmadığına sebebi, birincilerin dil sistemine, ikincilerin dil sisteminin ürünü olan söyleve (söze) ait olmasındadır.

2. Dil sisteminin *bilme* olması sebebiyle bütün dil birimleri ideal ve sayıca sınırlı olduğundan dolayı dil sisteminin bir kısmı, alt sistemi olan söz diziminin birimleri de ülküselidir.

3. Her bir dil birimi, söylevde işlev gören (ses, gösterge, kelime, öbek gibi) maddi oluşumların yansıması, soyutlanmış imge olduğundan dolayı söz dizimsel dil birimleri olan öbek modelleri, sintaktik şekilleri de soyut imgelerden başka bir şey olamaz.

4 Pavlov V. M. Sentaks Sorunları// Dil Bilimin Teorik Sorunları. Sankt-Petersburg Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Genel Dil Bilimi Bölümünün 140 yıllık derlemelerinden. Sankt-Petersburg Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, 2004, s. 249.